

теорія та сучасні тенденції становлення / Авт. кол.: Бондар І.К., Бугаєнко Є.О., Бідак В.Я., Гуць М.І., Ковальова Н.М., Лич В.М., Мещанінова Г.Л., Сітнікова Н.П., Савенко О.Л., Саввов А.І., Сологуб О.П., Ярошенко Г.В. – К.: Видавничий Дім «КОРПОРАЦІЯ», 2004. – 582 с. 18. Согомонов А. «Средний класс» и образование: QUID PRO QUO? (конфликт толкований и концептуальная повестка на XXI век) // Отечественные записки. – 2002. – № 2. 19. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению бедности // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 86-99. 20. Хахулина Л. Субъективный средний класс: доходы, материальное положение, ценностные ориентации // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 1999. – № 2 (40). – С. 24-33. 21. Чапская И. Имущественное положение граждан в трансформирующемся обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 10. – С. 63-75. 22. Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень.-К., 1999. – 476 с.

О. Простова

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИКО-ДІЛОВИХ ЦИКЛІВ

В умовах перетворень, яких зазнає сучасна суспільно-політична система України, постає необхідність розробки практичних рекомендацій, які б дозволили уникати кризових явищ, що є наслідком нерационального використання економічних ресурсів суб'єктами політики в процесі боротьби за владу. Виникає потреба виявлення та осмислення окремих механізмів взаємозв'язку політичних та економічних компонент, що значною мірою проявляється в рамках політико-ділової циклічності.

На жаль, у вітчизняній науковій думці дана проблематика ще не знайшла належного відображення. Серед наукових статей можна виокремити роботи В.Шевчука. Щодо інших джерел, то вони переважною мірою носять публіцистичний характер, тим не менш, надають можливість проводити аналіз даного виду циклічності в українській політико-економічній ситуації.

Політико-діловий цикл прийнято визначати як такий вид циклічності, періодичність якої визначається виборчими процесами та характеризується маніпулюванням економічними ресурсами з боку суб'єктів політики з метою збереження або отримання ними владних позицій. Подамо спрощено механізм формування політико-ділового циклу (за Ю. Плотинським). В перші роки свого правління суб'єкт політики/уряд накопичує ресурси (в основному фінансові) з тим, щоб перед виборами використати їх, намагаючись покращити хоча б один макроекономічний показник (безробіття, інфляція, темп економічного росту та інші). При цьому абсолютне значення даного показника за весь період перебування даного суб'єкту при владі може

знизитися. Обираються певні пріоритети в економічному регулюванні та широко пропагандуються досягнення, з метою переконання електорату в здатності ефективно управляти економікою. Створення додаткових фінансових резервів може бути причиною зниження абсолютного значення пріоритетного показника, та й в цілому стан економіки може погіршитися. Але „короткозорий” виборець таке погіршення може не розрізнити, оскільки для нього негативний вплив в більшій мірі дає не відносно сталий високий рівень безробіття, а його збільшення в рік перевиборів; не повільні темпи росту, а їх гальмування. Тобто трактування громадською думкою динаміки економічної ситуації різко відрізняється від трактування професійних економістів, і не залежить від стану абсолютних макроекономічних показників. В моделі „неправильних уявлень робітників” передбачається, що причиною короткотермінових коливань економіки є нерозуміння робітником різниці між реальною та номінальною заробітними платами. Вважається, що робітник орієнтується, в першу чергу на рівень номінальної заробітної плати, тоді як зниження реальної зарплати внаслідок росту цін сприймається не так хворобливо. В свою чергу, зниження реальної зарплатні надає можливість підвищити зайнятість [10, с. 145-146]. Отже, суспільству не властиво сприймати абстрактні економічні показники, воно міркує соціальними категоріями [5, с. 34].

Переходячи до вивчення емпіричного досвіду політико-ділової циклічності в Україні, перш за все зауважимо, що з моменту здобуття Україною незалежності, відбулися наступні виборчі процеси. До Верховної Ради України: дострокові вибори – березень-квітень 1994 року; чергові вибори 29 березня 1998 року, 31 березня 2002 року, 26 березня 2006 року; позачергові вибори 30 вересня 2007 року. Вибори Президента України відбулися 1 грудня 1991 року, 26 червня та 10 липня 1994 року, 14 листопада 1999 року, а також вибори 2004 року, які стали подією українського соціуму, що відбулися 31 жовтня, а також 21 листопада та 26 грудня.

Як зауважив Президент України В. Ющенко під час Загальнонаціональної антикризової наради, що відбулася 12 листопада 2008 року, практично кожен уряд і парламент щедро роздавали соціальні обіцянки і пільги, профінансувати які насправді неможливо [20]. Відповідно, в Україні проводилася політика, спрямована на підвищення грошових доходів населення, яка не брала до уваги можливості товарного забезпечення і не враховувала показників зростання продуктивності праці. У 2007 році порівняно з 2000 роком доходи населення зросли в 4,8 разів, в той час, як виробництво товарів народного споживання – лише вдвічі, а продуктивність суспільної праці (тобто рівень ВВП на душу населення) — лише в 1,8 разів [3]. Дані показники вказують на наявність диспропорцій в економічному розвитку та необґрунтованість проведення економічної політики, яка може бути властива суспільству з необмеженими можливостями використання політико-ділової циклічності.

В. Шевчук виокремив наступні характеристики, згідно з якими можна стверджувати про використання суб'єктами політики політико-ділового циклу в сучасній Україні: проциклічна фіскальна політика, за якої

неймовірне економічне зростання поєднується із збільшенням дефіциту бюджету; значні державні запозичення на внутрішньому та зовнішньому ринках; зростання грошової маси з річним темпом понад 45% в поєднанні з підозрою низькою інфляцією (із паралельним зростанням вартості житла, м'яса і хліба); контрастне підвищення заробітної плати та пенсій [18]. За характером, даний вид циклів можна віднести до чистих опортуністичних, які базуються на розширювальних фіскальній та монетарній політиці, що в свою чергу призводять до інфляційних явищ.

Перейдемо до розгляду окремих варіантів практичного застосування політико-ділових циклів та динаміки їх розвитку. Фактично, використання економічних методів в процесі боротьби за владу було наявне в політичному житті сучасної України з моменту здобуття незалежності і пов'язане, як вже зазначалося, із перебуванням при владі старої партноменклатурної еліти. Але вихід діяльності суб'єктів політики на принципово новий рівень вільного маніпулювання економічними ресурсами відбувся приблизно у 2004 році. Важливим стримуючим фактором на шляху використання економічних ресурсів в умовах передвиборчої боротьби була наявність антициклічної політики. Так, наприклад, підйом літа 2000 – осені 2001 років одержав продовження в циклічному спаді 2002-2003 років, який помилково ототожнювали з «політикою дефляції». Національний банк України з кінця 2000 року перейшов до відчутного обмеження пропозиції грошової маси, що цілком відповідало логіці антициклічних дій; водночас в унісон з економічним зростанням поліпшувалося сальдо бюджету [16]. Таким чином антициклічні дії дозволяли стримувати наслідки політико-ділової циклічності для соціальної системи.

В 2004 році за політичною недоцільністю було відкинута механізми регулювання фіскальної дисципліни, паралельно виразного проциклічного забарвлення набула пропозиція грошової маси. В результаті відсутності антициклічної політики чергування фазових періодів «підйом-спад» стає виразним та неминучим [16], а їх неконтрольованість лише поглиблює загальний спадаючий тренд соціальних перетворень в суспільстві.

Отже, з 2004 року відбулися такі виборчі компанії, на прикладі яких можна яскраво прослідкувати циклічні дії урядів: вибори Президента України (осінь 2004 року), чергові вибори до Верховної Ради України (березень 2006 року), позачергові вибори до Верховної Ради України (вересень 2007 року).

Розглянемо логіку побудови політико-ділового циклу для кожної з зазначених виборчих кампаній.

Вибори Президента України (осінь 2004 року). 2004 рік ознаменувався експансивним збільшенням дефіциту бюджету та пропозиції грошової маси, фактично – рекордним збільшенням грошової емісії. У вересні 2004 р. пропозиція грошової маси перевищила рівноважне значення на 8% [17]. Уряд кандидата в Президенти України В. Януковича оголосив про спеціальні доплати до пенсій. Важливим залишається той факт, що у бюджеті на наступний, 2005 рік не було заплановано додаткових виплат пенсіонерам, тобто рішення про соціальні доплати приймалося ситуативно, виходячи з

політичних потреб.

Відсутність антициклічного регулювання призвела до відчутного падіння темпу економічного зростання в 2005 році, яке на фоні зростаючих показників 2003-2004 років знов-таки інтенсивно використовувалося в політичних цілях для критики нової влади. Фактично, діяльність опозиції була спрямована не на об'єднання навколо подолання виникаючих кризових явищ, а на стратегію повернення до влади за допомогою штучно створених економічних труднощів.

Чергові вибори до Верховної Ради України (березень 2006 року). Оскільки вибори відбувалися в березні, роком політико-ділового циклу прийнято вважати 2005 рік, у вересні якого відбулася зміна прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, місце якої посів Ю. Схануров. В будь-якому разі, обидва уряди були очолюваними представники провладних сил, а отже можливість використання механізму політико-ділового циклу не було порушено. 2005 рік ознаменувався черговим розширенням грошової маси з метою підвищення заробітної плати [1]. Відповідно, зріс рівень прихованої інфляції.

Позачергові вибори до Верховної Ради України (вересень 2007 року).

В серпні 2006 року уряд вдруге очолив В. Янукович. В проєкті бюджету на 2007 рік жодних відчутних підвищень соціальних виплат, пенсій і зарплат не було заплановано. Навпаки, пропонувалося скасувати збільшену попереднім урядом допомогу у зв'язку з народженням дитини та заморозити пенсії пенсіонерам, які працюють. Але проведення дострокових виборів змусило змінити політико-економічні пріоритети [13]. В травні 2007 Кабінет Міністрів подає до Верховної Ради України чергові зміни до бюджетного закону в частині збільшення соціальних витрат, які були прийняті, і в результаті витрати державної скарбниці збільшено на 4,8 мільярди гривень [10]. Крім цього, уряд вдався до ще одного маніпулятивного аспекту – відтягнення перерахунку пенсій у зв'язку із зростанням офіційної середньої заробітної плати на період безпосередньо перед виборами. Такий перерахунок повинен проводитися на початку кожного року. Але відтягнення в часі дозволило урядові В.Януковича не лише підняти свій рейтинг, але й частково заощадити на пенсійних витратах, оскільки з урахуванням рівня інфляції наприкінці року було видано вже частково знецінені гроші [9]. Паралельно із збільшенням грошової маси відбулася спроба проведення розширювальної фіскальної політики. Зважимо на той факт, що виконання урядом соціальних зобов'язань перед населенням напряму залежить від дохідної частини бюджету. Відповідно першому віце-прем'єр-міністру було доручено «перевірити кожне підприємство на предмет наповнення бюджету» [8].

На засіданні Кабінету Міністрів України 16 травня 2007 року Прем'єр-міністр України В. Янукович оголосив про підвищення рівня добробуту громадян: а саме планувалося підняти до кінця року зарплату на 40% і пенсії – на 33%. Якщо звернутися до реальних показників офіційної статистики, то за даними Держкомстату, в Україні з початку 2007 року фактично вдвічі знизилися темпи зростання реальних доходів громадян: з 19,5% за січень

– липень 2006 року до 10,8% за січень – квітень 2007 року. Темпи росту заробітної плати також знизились майже вдвічі з 22,3% (з січня до липня 2006 року) до 11,9% (з січня до квітня 2007 року) [19]. Крім цих показників, в 2007 році динаміку рівня реальних зарплат в Україні було визнано найнижчою у Європі [12].

Можемо говорити про винесення додаткової грошової маси на товарний ринок у вигляді зростаючого споживчого попиту за незмінних обсягів пропозиції. В результаті, як зауважує С. Кораблін, відбувається прискорення інфляції. Якщо звернутися до середньорічної динаміки за 2003-2007 роки показників споживчих цін та доходів населення, отриманих ним у вигляді соціальної допомоги/трансфертів, можна помітити, що останні позитивні кореляють з інфляцією, адже активне нарощування бюджетних платежів соціального характеру прискорює зростання споживчих цін [4]. Напередодні президентських, а потім парламентських виборів два уряди (спочатку В. Януковича, а потім – Ю. Тимошенко) послідовно нарощували соціальну допомогу населенню. Внаслідок чого середньорічні темпи її зростання збільшилися з 16% у грудні 2003 року до 49—50% у липні-серпні 2005-го. При цьому показник середньорічної інфляції виріс у два з половиною рази – з 5,2 до 13—14%. Наприкінці 2007 року уряд В.Януковича розширив грошову масу приблизно на 14 мільярдів гривень. А уряд Ю. Тимошенко вже в січні 2008 року почав масову індексацію інфляції у вигляді часткового повернення знецінених вкладів Ощадбанку. У тому ж таки січні споживчі ціни зросли на 2,9%. Показник середньорічної інфляції сягнув 13,6% на споживчому ринку й 20,2% — у промисловості [4].

Президент України В. Ющенко на загальноукраїнській антикризовій нараді 12 листопада 2008 року зазначив: «За 8 місяців поточного року, - і це не для того, аби солі комусь насипать, я кажу тільки для того, щоб ми уроки виносили, і не говорили про міжнародну фінансову кризу, а про свою фінансову кризу, - за 8 місяців номінальні доходи людей виростили на 43%, а реальні доходи – на 8,7%. Номінальні доходи є найбільшими з вересня 1996 року – жоден уряд не пішов на такі видатки. Але за це ми і поплатилися. За останні 8 років ми маємо найнижчий рівень росту реальних доходів, реальної зарплати, реальних соціальних програм для людей. Оце приклад того, коли перейдена заповідь: ти можеш давати тільки те, що у тебе є. Якщо ти починаєш продукувати віртуальні ресурси, хоча це для політика солодко, бо люди добре слухають, то доводиться пожинати складні результати такої політики» [2].

Як зауважує експерт Центру Разумкова В. Чалий, сьогодні йдеться, швидше, про розрахунки різних політичних сил, як зіграти на кризі, а не як з неї вийти [15]. Цієї ж точки зору дотримується і В. Семиноженко, який наголошує на тому, що уряди, що змінюють один одного і належать до конкуруючих політичних команд, витрачають інтелектуальні та матеріальні ресурси на «виправлення помилок» попередника. В результаті, взаємні обвинувачення у некомпетентності, лобізмі, невинуватій щедрості або навпаки, скупості соціальних витрат, корупції, нечесній приватизації

призводить до остаточної дезорієнтації українського суспільства щодо стану перетворень в країні. Створення ж документів стратегічного характеру в Україні стало прерогативою політичних партій. При цьому фактично всі вони орієнтуються не на стратегічні інтереси країни, а на короткочасні симпатії виборців. Це дозволяє суб'єктам політики отримувати швидкі економічні ефекти на шкоду довгостроковому плануванню дій. Крім того, скорочення електоральних циклів унеможлиблює спадкоємність стратегічного курсу [12].

Отже, запровадження політико-ділової циклічності в Україні можна вважати непослідовним. За умов відкидання антициклічної політики та звуження електорального циклу, 2004-2008 роки відзначилися нерациональним використанням економічних ресурсів з метою здобуття популярності у виборчих процесах. Така політика властива представникам різних політичних сил, і в результаті стала однією з причин економічної кризи 2008 року. Ми не можемо стверджувати, що в Україні визначено чітко суб'єктність політико-ділової циклічності, оскільки критичним для такого ствердження є 2009 рік, тобто рік виборів Президента України. До цього моменту, суб'єктність можна вважати частково визначеною, оскільки найбільшою мірою побудова політико-ділового циклу почала проявлятися з 2004 року. Так, в 2004 році вона відповідала президентським виборам, після яких, згідно з проведеною конституційною реформою, Україну було проголошено парламентсько-президентською республікою, а отже подальше використання економічних ресурсів під час парламентських виборчих кампаній є логічним, і не надає нам можливості стверджувати про полісуб'єктність циклів ділової активності. Натомість, маємо підґрунтя стверджувати, що суб'єкти політики в сучасній Україні зловживають проведенням суспільних перетворень, підбудовуючи їх під електоральні процеси шляхом використання політико-ділової циклічності.

На особливу увагу заслуговує факт зневажання українськими суб'єктами політики рівнем раціональності виборців, і прагнення й надалі використовувати чисту опортуністичну циклічність. Так, згідно з дослідженням «Україна напередодні виборів», проведеним Інститутом Горшеніна в рамках програми досліджень «Ментальні основи вибору» з 20 червня до 4 липня 2007 року, 84% виборців розуміють, що основною темою передвиборчих обіцянок стане підвищення зарплат і пенсій, при цьому 40% українців є переконаними, що таке підвищення напередодні виборів не вплине на їх політичний вибір. Дослідження було проведено в 128 населених пунктах України (62 міста і 66 сіл), опитано 2006 респондентів, які представляють населення України віком від 18 років. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує 2,2% [14]. Тим не менш, як показав досвід 2007 року, виборча кампанія відбулася на основі розширення грошової маси, спрямованого на підвищення рівня зарплат, стипендій та пенсій. Отже, одним з головних політичних ризиків в сучасній Україні можемо вважати відокремлення влади від народу [7, с. 4].

Отже, свогоактивноговикористанняполітико-діловациклічністьвУкраїні

здобула фактично з 2004 року, і надалі розвивалася у виборчих кампаніях 2006 та 2007 років. Її основними характеристиками є: розширювальна монетарна та фіскальна політика; відсутність чітко сформованого циклу та неефективність антициклічного регулювання; зневажання інтересами виборців та рівнем їх раціональності, а саме використання чистих опортуністичних циклів, які згідно з теорією раціональних очікувань, лише поглиблюють інфляційні процеси в державі.

1. Гузенко Н. Систему треба міняти : (інтерв'ю з першим віце-прем'єром і міністром фінансів Миколою Азаровим) [Електронний ресурс] / Н. Гузенко, В. Дарпінцяц // *Контракти*. – 2007. – № 3. – Режим доступу : <http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/32/0320078426.html>. 2. Зануда А. Президент: дії уряду спричинили кризу в Україні [Електронний ресурс] / А. Зануда. – BBC UKRAINIAN.com. – 2008. – 12 листопада. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2008/11/081112_econom_crisis_zanuda_sp.shtml. 3. Звягільський Ю. Внутрішні причини економічної кризи, спровокованої владою України, і шляхи їх локалізації [Електронний ресурс] / Ю. Звягільський, В. Ландик // *Дзеркало тижня*. – 2008. – № 44. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2020/64748/>. 4. Кораблін С. Інфляція-2008: у полоні стереотипів [Електронний ресурс] / С. Кораблін // *Дзеркало тижня*. – 2008. – № 13. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2020/62607/>. 5. Левашов В. К. Морально-политическая консолидация российского общества в условиях неолиберальных трансформаций / В. К. Левашов // *Социологические исследования*. – 2004. – № 7. – С. 27-45. 6. Мешков П. Бюрократизм и бюрократия в системе социально-политических отношений / П. Мешков // *Социально-политический журнал*. – 1992. – № 1. – С. 34–41. 7. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді / М. Михальченко // *Політичний менеджмент*. – 2007. – № 3. – С. 3–8. 8. Напередодні виборів Янукович доручив «пошерстити» великі підприємства на гроші [Електронний ресурс] / *Новини // Українська правда*. – 2007. – 25 липня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2007/7/25/61815.htm>. 9. Новосад І. Уряд «подарував» пенсіонерам 30 гривень, які був їм винен. Символічне «підвищення» пенсій і близько не компенсує зростання цін [Електронний ресурс] / І. Новосад // 33 канал. – 2007. – 12 вересня. – Режим доступу : <http://www.33channel.vinnitsa.com/2007/07-38-17.php>. 10. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие / Ю. М. Плотинский. – М. : Логос, 2001. – 296 с. 11. Пода В. Уряд вчить любити вибори [Електронний ресурс] / В. Пода // *proUA.com : Аналітика*. – 2007. – 11 травня. – Режим доступу : <http://ua.proua.com/accent/2007/05/11/114932.html>. 12. Семиноженко В. Яка економічна політика нам потрібна? [Електронний ресурс] / В. Семиноженко // *День*. – 2007. – № 228 (27 грудня). – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/194046/>. 13. Сюмар В. Напередодні виборів уряд підвищить пенсії та зарплати [Електронний ресурс] / В. Сюмар // *VOANews.com*. – 2007. – 7 травня. – Режим доступу : [98](http://www.voanews.com/ukrainian/archive/2007-</p></div><div data-bbox=)

05/2007-05-07-voa1.cfm?renderforprint=1&textonly=1&&TEXTMODE=1&CFID=70880865&CFTOKEN=38252670. 14. Теледебати між лідерами політичних сил визначають вибір третини українського електорату [Електронний ресурс] / «Оглядач» // ТелеКритика. – 2007. – 16 серпня. – Режим доступу : [http://telekritika.kiev.ua/news/146/0/24235/teledebati_mizh_liderami_politichnikh_sil_viznachajut_vibir_tretini_ukrainskogo_/. 15. Чалий В. Політики думають, як зіграти на кризі, а не як з неї вийти \[Електронний ресурс\] / В. Чалий. Центра Разумкова. Коментарі експерта. – 2008. – 11 листопада. – Режим доступу : \[http://www.uceps.org/expert.php?news_id=883\]\(http://www.uceps.org/expert.php?news_id=883\). 16. Шевчук В. Діагноз: штучний «перегрів» економіки \[Електронний ресурс\] / В. Шевчук // Львівська газета. – 2005. – № 157 \(5 вересня\). – Режим доступу : <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2005/09/05/8499/>. 17. Шевчук В. Інфляційний «перегрів» 2003–04 рр. та його наслідки: «помаранчеві» не винні \[Електронний ресурс\] / В. Шевчук // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2005. – № 40. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n40texts/shevchuk.htm>. 18. Шевчук В. Небезпека політичного циклу в економічній політиці \[Електронний ресурс\] / В. Шевчук // Дзеркало тижня. – 2004. – № 43. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2250/48135/>. 19. Що маємо \[Електронний ресурс\] // Главное. – 2007. – № 8. – Режим доступу : \[http://glavnoe.kharkov.ua/indexg.php?article_id=13\]\(http://glavnoe.kharkov.ua/indexg.php?article_id=13\). 20. Ющенко назвав основні причини фінансової кризи в Україні і шляхи порятунку \[Електронний ресурс\] // ЗІК. – 2008. – 12 листопада. – Режим доступу : <http://zik.com.ua/ua/news/2008/11/12/157765>.](http://telekritika.kiev.ua/news/146/0/24235/teledebati_mizh_liderami_politichnikh_sil_viznachajut_vibir_tretini_ukrainskogo_/)

Ю. Ташкова

ЕВОЛЮЦІЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕЇ

Політична наука у своєму арсеналі містить чималу кількість теорій суспільного розвитку. Всі етапи, які пройшла політична думка, починаючи від ідей Стародавньої Індії та Китаю, античності, середньовіччя і до сьогодення, представлені пропозиціями (в рамках час-місце-обставини), щодо покращення наявного на сьогодні становища у економічній, політичній та соціальній сферах. Так, вчення Конфуція стало відповіддю на кризу традиційної ідеології, де він вводить принцип “зміни імен” (кожен має виконувати власні обов’язки), що сприяє гармонізації суспільних відносин і стабілізації розвитку власне імперії. В часи античності найкращою формою правління вважалася аристократія, на відміну від тиранії, охлократії та тимократії. Теорія суспільного договору епохи Просвітництва вбачала модель гармонійного суспільства за схемою: народ – єдиний суверен влади, “освічений державець” – гарант реалізації природного права з делегованою йому народом відповідальністю управління.

Як бачимо, “теорії кращого” відносно того, що є, пропонувала кожна епоха. Але, як сказав К.Попер, “історія наукового пізнання – це історія сміливих припущень та їхніх перманентних спростувань” [1]. І правий